

COABITĂRI ȘI SIMBIOZE CULTURALE ÎN ENEOLITICUL DIN DOBROGEA. STUDIU DE CAZ: CHEILE DOBROGEI

Valentina VOINEA*
Bartłomiej SZMONIEWSKI**

Keywords: *Eneolithic, cultural interference, Boian, Hamangia, Gumelnița, Cernavodă I, Cucuteni tip „C”, Casimcei Valey, Cheile Dobrogei, Casian Cave.*

Cuvinte cheie: *Eneolitic Period, interferențe culturale, Boian, Hamangia, Gumelnița, Cernavodă I, Cucuteni tip „C”, Valea Casimcei, Cheile Dobrogei, Casian.*

Abstract: *Archaeological research undertaken in the Romanian-Polish Project - Study of the Prehistoric and Early Mediaeval Settlements in the Casimcea River Valley in Central Dobrudja (2010 – 2013) – has enabled a reassessment of Eneolithic cultural interferences in Dobrudja area. The stratigraphy of numerous caves and grottoes from Cheile Dobrogei (Dobrudja’s Keys) - Casian area reflects the seasonable occupations from Eneolithic Period in that region. It was part of the Eneolithic settlement zone extending from the littoral, along Danube-Casimcea Valley-Black Sea lane. Eneolithic communities living in Central Dobrudja, both indigenous and non-indigenous, exploited seasonably the karstic area characterized by its specific scenery.*

Association of the Boian III/IV - Hamangia III or Gumelnița A2 – Cucuteni type „C” – Cernavodă I ceramics, in permanent settlements (Cheia – „Vatra Satului”, Năvodari – „La Ostrov” Island), as well as in caves („La Izvor”, „La Baba”, „Casian”) shows more than just simple simultaneity; the cohabitation and cultural symbiosis reflects in both - the genesis of Gumelnița and Cernavodă I culture. The Eneolithic cultural interferences, often restricted only to the Danube area (due to the advanced stage of archaeological research in this area), proved to be much larger, extending along the lanes of access to the Black Sea (Casimcea Valley, Carasu Valley). The material and cultural exchanges between communities of Gumelnița farmers and those of Eastern shepherds followed roads known since the Early Eneolithic Period.

The corroboration of cultural transformations at the end of Eneolithic Period with the general picture of climate changes from the Final Atlantic, culminating with the Neolithic

---

* Valentina Voinea: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Piața Ovidiu, nr. 12; e-mail: vialia_rahela@yahoo.fr.

** Bartłomiej Szmoniewski: Institute of Archaeology and Ethnology Polish. Academy of Sciences, Cracow, Poland; e-mail: bartheque@yahoo.fr.

Transgression, open a new way of understanding the complex phenomena produced in the period 4000 - 3800 BC. Natural accumulations (sediment depositions and/or accumulations of stones) that overlap Eneolithic habitation levels inside and/or outside the caves and the settlement on the Island „La Ostrov” – Năvodari, give a new dimension of the cultural collapse.

Rezumat: Cercetările arheologice întreprinse în cadrul proiectului româno-polon - *Study of the Prehistoric and Early Mediaeval Settlements in the Casimcea River Valley in Central Dobruđja (2010 – 2013)* - au permis o reevaluare a interferențelor culturale eneolitice din spațiul Dobrogei. Stratigrafia celor mai multe peșteri și grote din zona Cheile Dobrogei – Casian prezintă seria completă a locuirilor eneolitice deoarece, în drumul lor spre așezările litorale înfloritoare, pe culoarul Dunăre – Valea Casimcei – Marea Neagră, comunitățile eneolitice, deopotrivă indigene și alogene, au „explorat” zona carstică cu peisaj spectacular.

Asocierea materialului ceramic Boian III /IV - Hamangia III sau Gumelnița A2 - Cucuteni tip „C” - Cernavodă I, atât în așezări permanente (Cheia – „Vatra Satului”, Năvodari - Insula „La Ostrov”), cât și în peșteri (La Izvor, La Baba, Casian) demonstrează mai mult decât simple sincronisme, coabitarea și simbioza culturală reflectându-se atât în geneza culturii Gumelnița cât și în cea a culturii Cernavodă I. Interferențele culturale eneolitice, restrânse adesea doar la spațiul Dunării (grație stadiului avansat al cercetărilor arheologice din această zonă), s-au dovedit a fi mult mai ample, extinzându-se de-a lungul culoarelor de acces spre Marea Neagră (Valea Casimcei, Valea Carasu). Schimburile materiale și culturale între comunitățile de agricultori gumelnițeni și cele de păstori răsăriteni au urmat drumuri cunoscute încă din perioada eneoliticului timpuriu.

Coroborarea transformărilor culturale de la sfârșitul eneoliticului cu tabloul general al modificărilor climatice din perioada Atlanticului Final, culminând cu transgresiunea neolitică, deschide o nouă cale de înțelegere a fenomenelor complexe produse în intervalul de timp 4100 – 3800 BC. Acumulările naturale (depuneri sedimentare și /sau acumulări de pietre) care suprapun nivelurile de locuire eneolitice din interiorul și/sau exteriorul peșterilor și din așezarea de pe Insula „ La Ostrov” – Năvodari dau o nouă dimensiune colapsului cultural.

În lipsa izvoarelor scrise, interferențele culturale din preistorie s-au argumentat, cel mai adesea, pe baza importurilor ceramice; natura, intensitatea și durata acestor relații rămân, în mare parte, necunoscute. Privite prin prisma evenimentelor istorice contemporane, creșterile și descreșterile civilizațiilor străvechi au fost considerate procese punctuale de genul expansiune/colonizare. Astfel, fenomene culturale complexe s-au tradus prin migrări de populații, mai mult sau mai puțin violente, încorsetate faptic și cronologic.

În ultimile decenii, producerea unor catastrofe naturale de genul *tsunami*, tornade sau erupții vulcanice a (re)adus în discuție un alt posibil scenariu, privit la fel de punctual ca și cel al migrațiilor. Astfel, siturile preistorice submerse distruse în urma transgresiunii neolitice au fost asociate cu mitul Potopului¹. Chiar dacă

---

¹ În ultimile două decenii, dintre toate miturile antice, cele mai mari controverse a născut mitul Potopului, atât de cunoscut și răspândit în lumea antică, și totuși, atât de dificil de delimitat temporal și spațial. Publicarea celebrei lucrări *Noah's flood: the new scientific discoveries about the event that changed history* a deschis o perioadă de febrile căutări, de polemici aprinse între adepții și opozanții teoriei lui Ryan. Dincolo de aceste

numeroasele divergențe de interpretare privind durata și amploarea catastrofelor naturale nu au permis, încă, dimensionarea reală a impactului lor asupra comunităților preistorice, totuși, noua direcție de cercetare a făcut posibilă o reevaluare a migrațiilor².

Contexte arheologice

Cercetările arheologice întreprinse în cadrul proiectului româno-polon *Study of the Prehistoric and Early Mediaeval Settlements in the Casimcea River Valley in Central Dobruđa* (2010 – 2013) au dus la surprinderea unor noi detalii privind interferențele culturale eneolitice din spațiul central dobrogean. Atât în așezările permanente de la Cheia (Hamangia III) și Năvodari – Insula La Ostrov (Gumelnița A2), cât și în locuirile sezoniere din peșterile La Izvor, La Baba, Peștera Casian și Grota Călugărului au fost identificate prezențe alogene, semnalate anterior doar pe linia Dunării (Pl. 2).

În perioada Atlanticului³, râul Casimcea a avut un debit mult mai mare, reprezentând un culoar de navigație important pentru comunitățile eneolitice; pe aici, acestea se puteau deplasa rapid spre așezările înfloritoare din zona litoralului vest-pontic, situate în apropierea gurilor de vărsare ale principalelor râuri, astăzi, acoperite în mare parte de lacuri și limane marine⁴. Prezența unor specii marine în așezările de la Cheia și Năvodari – La Ostrov sugerează practicarea unor „expediții de pescuit” de-a lungul Casimcei și, mai departe, în Marea Neagră⁵.

Cum era firesc, în drumul lor spre mare, triburile eneolitice, deopotrivă indigeni și alogeni, s-au oprit și în zona carstică unde au explorat peșteri, grote și adăposturi. Mărturie stau nivelurile de locuire sezonieră, bogate în vetre, fragmente de vase provenind de la vase de uz comun (cele barbotinate utilizate probabil la prepararea hranei), unelte de silex și piatră. Mai mult decât atât, credem că acest spațiu carstic, de o frumusețe unică, a avut și o destinație cultică, după cum o demonstrează contextele arheologice – oase umane în vatră gumelnițeană, topor impregnat cu ocră (Peștera La Baba)⁶, pandantive și brățări de scoică (Peștera Casian, Peștera Liliecilor)⁷ și de piatră (Peștera La Baba)⁸, idol antropomorf de marmură (Peștera Liliecilor)⁹.

Primele semnalări privind prezența importurilor ceramice în nivelurile eneolitice din peșterile Gura Dobrogii (Liliecilor), Cheia (La Izvor), La Baba le întâlnim în rapoartele preliminare din anii '50. Cercetările de teren și sondajele

dezbatere, rezolvabile sau nu, cercetarea arheologică a câștigat mult prin profunzimea și acuratețea noilor studii. Proiectele internaționale de cercetare interdisciplinară a siturilor preistorice submerse din Marea Neagră au dus la descoperiri extraordinare (BENJAMIN, BONSALE, PICKARD, FISCHER 2011; YANKO-HOMBACH, MUDIE, GILBERT 2011).

² BURROUGHS 2005; BROOKS 2006.

³ POPESCU, CARAIVAN 2003, p. 57.

⁴ VOINEA, CARAIVAN 2011, p. 52.

⁵ V. Radu a semnalat prezența valvelor de *Cardium*, a sturionilor și a babuștii de mare (*Rutilus frisii*)- specie lagunară – în așezarea Hamangia III de la Cheia (RADU 2008) și a doradei (*Sparus aurata*) în așezarea Gumelnița A2 de pe Insula La Ostrov – Năvodari (RADU 2000 – 2001).

⁶ SZMONIEWSKI, PETCU 2008, p. 36; fig. 7/2.

⁷ VOINEA, SZMONIEWSKI 2011, p. 228; Pl. VI/9.

⁸ SZMONIEWSKI, PETCU 2008, p. 36; fig. 7/3.

⁹ VOINEA 2010, p. 49; Pl. I/2, II/2, Pl. VI/2.

stratigrafice realizate în cadrul proiectului româno-polon au extins zona investigată (Peștera Craniilor, Peștera Casian, Grota Călugărului) și au permis o reevaluare a vechilor descoperiri.

Cele mai multe se concentrează în spațiul Cheilor Dobrogei, de o parte și de alta a Ghelengicului: Peștera La Izvor, Peștera La Baba – pe partea dreaptă, Peștera Craniilor și Grota Călugărului – pe partea stângă a râului.

Peștera La Izvor (Cheia)

Sondajele stratigrafice realizate în Peștera „La Izvor” (1956 – 1957) au vizat identificarea unor urme de locuire paleolitică, informațiile despre celelalte niveluri „postpaleolitice” fiind sumare. Dintre acestea reținem:

- „dovezi de locuire aparținând culturilor Hamangia, Gumelnița târzie”¹⁰;
 - „ceramică tipică fazei Ceamurlia de Jos, în același nivel cu câteva fragmente gumelnițene aparținând atât fazei de început cât și fazei de sfârșit, numită de unii cercetători Gumelnița D;

- „un alt ciob tot cu scoică în pastă, conține un decor șnurat, în genul acelor care constituie specia Cucuteni „C”¹¹.

Reluând analiza ceramicii descoperite aici, N. Harțuche a completat „material ceramic de tip Gumelnița (A) în asociere cu ceramică cu degresant scoică pisată și ornamentată cu șnurul, aparținând culturii Cernavodă I”¹².

Secțiunile S.V (8 x 3 m; adâncime 3, 50/3,60 m) și S.VI (4 x 3 m; adâncime 3,40 m), deschise în fața peșterii în campania 2012, ne-au permis surprinderea unor noi detalii stratigrafice, deosebit de interesante. Nivelurile eneolitice (10 – 12) din secțiunea S.V au fost puternic afectate de o inundație, „spălarea straturilor” fiind vizibilă mai ales în dreptul intrării în peșteră. Depunerea aluvionară *post* – Cernavodă I (niv. 9), cu o grosime de peste 0,35 m, este suprapusă de o acumulare masivă de piatră; în urma unui cutremur puternic, blocuri de calcar s-au prăvălit de pe versant în fața intrării (Pl. 3).

Analiza depozițională a fragmentelor ceramice a evidențiat detalii importante: în nivelul 10, situat la adâncimea 2,60 – 2,80 m (sub depunerea naturală), s-au descoperit numeroase fragmente ceramice de dimensiuni mici, cel mai adesea fără decor, de tip Gumelnița A2, alături de fragmente ceramice cu scoică în pastă - Cernavodă I (Pl. 5/4). În nivelul 11 (adâncime 2,80 – 3,10 m) predomină fragmentele ceramice Gumelnița A2 (Pl. 4/15, 17), alături de care apar câteva fragmente de străchini cu umăr carenat Gumelnița A1 (Pl. 4/11 – 12) și cu decor imprimat Hamangia III. Nivelul 12 (adâncime 3,10 – 3,60 m), sub forma unui sediment de culoare negricioasă, peste stânca înclinată, dinspre intrare spre cursul Ghelengicului, conține câteva fragmente ceramice cu impresiuni Hamangia III (Pl. 4/5 – 9).

Comparând datele stratigrafice vechi cu cele noi observăm o prezență permanentă, în toate etapele eneoliticului: Hamangia III, Gumelnița A1-A2 și coabitarea Gumelnița A2 final – Cernavodă I – Cucuteni tip „C”; a urmat un moment de colaps cultural, marcat stratigrafic printr-o depunere naturală masivă.

Peștera La Baba

În urma sondajului efectuat în interiorul Peșterii La Baba (1957), N. Harțuche a

¹⁰NICOLĂESCU-PLOPȘOR, PĂUNESCU, BOLOMEY 1959, p. 22.

¹¹NICOLĂESCU-PLOPȘOR, PĂUNESCU, HARTŪCHI 1959, p. 46 – 47.

¹²HARTŪCHE 1976, p. 17.

semnalat existența a două secvențe de locuire Gumelnița „de la începutul acestei culturi”¹³ - încadrate ulterior în fazele Gumelnița Ic - Iia; sunt amintite și câteva fragmente ceramice Cernavodă I, fără context stratigrafic clar¹⁴.

Sondajele stratigrafice din campaniile 2008 și 2009 au dus la identificarea unor noi etape eneolitice¹⁵. Astfel, în sodajul S.I. (2,80 x 1,60 m), nivelurile 10 - 14 (adâncime 0,85/1,45 m) conțin următoarele secvențe de locuire:

- nivelul 10 - material ceramic Gumelnița A2, amestecat cu Cernavodă I;
- nivelul 11 - material ceramic Gumelnița A2 (Pl. 4 / 13, 14, 16) cu un fragment ceramic Cucuteni tip „C” (Pl. 4 / 19);
- nivelul 12 - material ceramic Gumelnița A1;
- nivelurile 13 - 14 - câteva fragmente ceramice Hamangia III (Pl. 4 / 10).

Prin urmare, cercetările recente au permis surprinderea tuturor momentelor de locuire eneolitică, situația stratigrafică fiind asemănătoare cu cea din Peștera La Izvor.

Peștera Craniilor

Situată pe malul stâng al Ghelengicului, în apropiere de Peștera La Baba, Peștera Craniilor a oferit descoperiri spectaculoase¹⁶. Deoarece cercetările arheologice întreprinse aici sunt în curs de desfășurare, prezentăm doar câteva date preliminare privind locuirile eneolitice din acest punct.

În secțiunea S.III (4 x 9 m), deschisă în exteriorul peșterii și cercetată doar până la nivel hallstattian (adâncime 1,70 - 2,50 m), au apărut câteva fragmente ceramice Hamangia III (Pl. 5/3), la baza culoarului de la intrarea în peșteră. Urme de locuire eneolitică sunt vizibile și în malul abrupt al Ghelengicului, situat în apropiere de secțiune: aici s-au descoperit fragmente ceramice gumelnițene și Cernavodă I, piese de silex, topor de piatră.

Grota Călugărului

Situată la 12 m altitudine față de cursul Casimcei, în masivul din apropierea izvorului, Grota Călugărului reprezintă un mic culoar, creat de aven. Sondajul stratigrafic efectuat în interiorul grotei ne-a permis descoperirea unui gratoar de silex și a unor fragmente ceramice provenind de la două vase fragmentare Cernavodă I - unul din pastă fină și altul cu foarte multă scoică, friabil, păstrând pe fund amprente de împletitură, rămase probabil de la rogojina pe care a fost modelat/uscat vasul (Pl. 5/5a-b).

Peștera Casian

În sondajele stratigrafice efectuate în Peștera Casian, anterior investigațiilor noastre, au fost semnalate „două fragmente ceramice roșii-cărămizii lucrate cu mâna, care aparțină culturii Gumelnița”¹⁷. Într-un repertoriu recent al descoperirilor Boian - Gumelnița pe teritoriul Dobrogei, C. Bem a menționat punctul *Cheia Peștera de la Casian* cu descoperiri Hamangia III, Boian-Spanțov (?), Gumelnița A1, fără alte precizări de ordin stratigrafic¹⁸.

În campaniile 2010-2011, am deschis sondajele stratigrafice S.I - III într-o nișă

¹³ NICOLĂESCU-PLOPȘOR, PĂUNESCU, HARTUȚHI 1959, p. 48.

¹⁴ NICOLĂESCU-PLOPȘOR, PĂUNESCU, BOLOMEY 1959, p. 18.

¹⁵ SZMONIEWSKI, PETCU 2008, p. 36.

¹⁶ VOINEA, SZMONIEWSKI 2010.

¹⁷ MIHĂILESCU-BÎRLIBA, DIACONESCU 1991, p. 430.

¹⁸ BEM 2011a, p. 12 - 13.

mică, situată la baza peretelui opus intrării, singurul spațiu neafectat din interiorul Peșterii Casian. În primul nivel de acumulare sedimentară din acest spațiu îngust (aprox 1,20 x 5,80) s-au descoperit fragmente ceramice Hamangia III, Gumelnița A1 și A2 (Pl. 4/14, 18)¹⁹.

Situate în apropiere de Valea Casimcei, pe malul drept al Visternei, peșterile Liliecilor (Gura Dobrogei) și La Adam au reprezentat, cu siguranță, alte puncte de popas ale comunităților eneolitice. Stratigrafia surprinsă în **Peștea Liliecilor** (sodajul S.I, galeria B realizat în vechile campanii din anii '50) a fost descrisă astfel: „*avem întâi trei nivele neolitice, în care cultura Hamangia (faza Ceamurlia de Jos), predomină în primul, apare în al doilea în asociere cu un Boian târziu și, în al treilea, și cu o Gumelnița de început*”²⁰.

Într-un studiu ulterior, N. Harțuche a adus noi precizări: cel de-al doilea nivel conține „*material ceramic Hamangia III în asociere cu fragmente de vase aparținând fazei târzii a culturii Boian – Spanțov (IV), pe când în cel superior se întâlnesc numai fragmente de vase aparținând fazei timpurii a culturii Gumelnița (I)*”²¹. „*Printre fragmentele ceramice aparținând acestei culturi au fost găsite și câteva fragmente de vase care conțin ca degresant scoică pisată, unele ornamentate cu șnurul, acestea fiind atribuite culturii Cernavodă I*”²².

Chiar dacă inadvertențele din vechile descrieri stratigrafice au făcut contextul arheologic inoperabil pentru stabilirea unor sincronisme sigure²³, totuși, prezența importurilor Boian rămâne evidentă.

În urma cercetărilor de teren întreprinse în cadrul proiectului româno-polon am descoperit fragmente ceramice cu decor specific fazei finale Gumelnița A2, asemănătoare celor de pe Insula „La Ostrov” – Năvodari. Prin urmare, Peștera Liliecilor, ca și peșterile din Cheile Dobrogei, a fost locuită în toate etapele eneoliticului, din faza Hamangia III până la apariția comunităților Cernavodă I.

Cercetată mai ales de speologi și paleoliticieni, **Peștera La Adam** apare și în repertoriul siturilor eneolitice, fiind semnalate fragmente ceramice Hamangia, Boian – Spanțov și Gumelnița A2²⁴. Deși sumare, aceste date confirmă aceleași prezențe eneolitice.

Boian III / IV - Hamangia III

Considerate comunități cu o mare stabilitate, reflectată cel mai bine de așezările de tip tell și de economia preponderent agricolă, triburile gumelnițene au fost studiate mai ales din perspectiva evoluției locale liniare, fără sincope majore, fondul cultural anterior (Boian III – IV) fiind integrat în complexul cultural Boian – Gumelnița. În spațiul Dobrogei, prezența culturii Hamangia face ca acest scenariu să nu fie aplicabil. Nașterea culturii Gumelnița nu poate fi înțeleasă fără coabitarea anterioară a comunităților Boian – Hamangia. Fenomenul poate fi surprins cel mai bine de-a lungul Dunării: importurile ceramice Boian în așezarea Hamangia de la

¹⁹ VOINEA, SZMONIEWSKI 2011, p. 227.

²⁰ NICOLĂESCU-PLOȘOR, PĂUNESCU, BOLOMEY 1959, p. 18.

²¹ HARTUCHE 1976, p. 14.

²² HARTUCHE 1976, p. 15.

²³ VOINEA, NEAGU 2006, p. 153; BEM 2011b, p. 131.

²⁴ Ceramică Hamangia și Gumelnița (BORONEANȚ 2000, p. 54), Boian-Spanțov și Gumelnița A2 (BEM 2011a, p. 59).

Coslogeni și importurile Hamangia din nivelurile Boian de la Hârșova²⁵ și Isaccea – Suhat²⁶, raportul dintre cele două tipuri ceramice ajungând aproape de paritate.

Tot pe linia Dunării, în punctul **Cernavodă – Columbia A și C** s-au descoperit fragmente ceramice Boian – Giulești în context Hamangia neclar²⁷, iar în punctul **Dealul Sofia**, sub dărâmăturile unei locuințe din faza Hamangia III au apărut fragmente ceramice Boian – Vidra²⁸. Dovezile unei prezențe alogene sunt și mai evidente în context funerar - în „**Cimitirului de Sus**” de la Cernavodă este amintit „*un fragment de cutie suport cu urme de culoare roșie și de o formă cunoscută în aspectul Spanțov*”²⁹. Prin urmare, numărul însemnat de importuri ceramice Boian, atât în așezări cât și în necropola de la Cernavodă constituie un indiciu important privind coabitarea comunităților Boian – Hamangia, începând cel puțin din a III-a etapă de evoluție a celor două culturi.

Prezența comunităților Boian în restul Dobrogei a fost ignorată sau negată³⁰; așezarea de la Sarichioi datată inițial în faza Boian-Spanțov a fost încadrată ulterior în faza Gumelnița A1.

Descoperirile din așezarea Cheia – Vatra Satului, respectiv importuri Boian – Vidra (Pl. 4/1 – 4; 5/1a-b; 5/2) în context stratigrafic clar Hamangia III³¹, înlătură orice umbră de îndoială cu privire la prezența comunităților Boian în interiorul Dobrogei, cel puțin de-a lungul cursurilor de apă care legau zona Dunării de Marea Neagră (Valea Carasu, Valea Casimcei). Decorarea unui fragment de cupă cu șiruri de împunsături incrustate cu pastă albă, alături de pliseuri fine specifice ceramicii Boian, poate sugera „contaminarea” culturală a noilor veniți. Respectând tradițiile tehnologice Boian-Vidra, olarul putea să experimenteze și tehnica decorativă a împunsăturilor, după „moda” Hamangia (Pl. 5/1a-b).

Coabitarea Hamangia – Boian este evidențiată cel mai bine de descoperirile funerare din zona litorală. În necropola de la Durankulak s-au descoperit vase pictate cu grafit în morminte de bărbați Hamangia III (M. 991) și IV (M. 461 și M. 512). În acest context putem înțelege simbiozele culturale care au dus la nașterea culturii Gumelnița.

Gumelnița A2 final – Cucuteni A3 / A4 – Cucuteni „C” – Cernavodă I

Dacă schimbul între comunitățile eneolitice agricole este greu sesizabil arheologic, dinamica relațiilor intertribale agricultori – păstori este mult mai evidentă, surprinzând prin dimensiuni și intensitate. Navigația a constituit principala modalitate de transport, așezările situate de-a lungul principalelor culoare navigabile cunoscând o înflorire deosebită. Astfel, cartarea importurilor Cucuteni tip „C” (deseori asociate cu importuri Cucuteni A3) jalonează culoarul de pătrundere a elementelor răsăritene pe teritoriul Dobrogei (Pl. 1):

²⁵ D. Galbenu notează materialul ceramic Hamangia din secțiunea S.A, „*care ajunge câteodată la paritate cu cel Boian*” (GALBENU 1962, p. 289), iar P. Hașotti, pe baza descoperirilor din secțiunea S.C., concluzionează că ceramica Hamangia reprezintă 20 – 30 % din materialul ceramic descoperit în nivelurile Boian (HAȘOTTI 1997, p. 67).

²⁶ C. MICU 1999; C. MICU, S. MICU 1998.

²⁷ MORINTZ, BERCIU, DIACONU 1955, p. 152 – 154.

²⁸ BERCIU, MORINTZ 1957, p. 84.

²⁹ BERCIU, MORINTZ 1957, p. 89.

³⁰ BEM 2011b, p. 131-133, fig. 1/132.

³¹ VOINEA, NEAGU 2008; C. CĂRPUȘ, L. CĂRPUȘ 2009.

- pe linia Dunării, importuri Cucuteni A3 în asociere cu Cucuteni tip „C” în nivelurile Gumelnița A2 final din tell-urile Luncavița³², Carcaliu³³ și în nivelurile Gumelnița A2 și Cernavodă I din tell-ul de la Hârșova³⁴;
- pe Valea Casimcei, importuri Cucuteni tip „C” în nivelurile Gumelnița A2 din peșterile La Baba, La Izvor și un fragment de figurină Cucuteni A1 în așezarea Gumelnița A2 de la Târgusor-Sitorman³⁵;
- la vărsarea râului Casimcea în Lacul Tașaul, în așezarea de pe Insula La Ostrov, nivel Gumelnița A2 final, două fragmente ceramice Cucuteni tip „C” (Pl. 4/20)³⁶.

Natura schimburilor intertribale nu poate fi înțeleasă numai prin prisma importurilor ceramice. Prezența lor în număr mare în zonele de graniță ale marilor complexe culturale a fost interpretată strict cartografic drept existența unei zone de mixtură culturală, ca în cazul aspectului cultural Stoicani - Aldeni.

Cum explicăm, însă, apariția importurilor ceramice de lux - Cucuteni A3/A4 alături de cele cu mult inferioare Cucuteni tip „C”, în așezările gumelnițene de la Carcaliu, Hârșova, situate la mare distanță de zona comună dintre cele două civilizații străvechi? Ipoteza prezenței unor meșteri itineranți cucutenieni în areal gumelnițean pare tentantă, dar lipsesc argumentele solide. Numai alăturarea unor categorii ceramice atât de diferite - vase pictate tricrom alături de cele cu scoică în pastă, decorate prin simple impresiuni cu pieptenele sau cu șnurul – pare să excludă scenariul unui singur producător. Credem că asocierea celor două categorii în nivelurile gumelnițene de la Carcaliu și Hârșova sugerează, mai degrabă, prezența unor familii mixte (cucutenieni și/sau răsăriteni) decât simple schimburi materiale – directe sau indirecte, realizate prin meșteri itineranți.

Cât de integrate au fost elementele răsăritene în mediu cucutenian o dovedește și descoperirea din așezarea de la Drăgușeni, datată în faza Cucuteni A4: o groapă rituală de fundare (Gr. 31), din interiorul locuinței L.14 – *„avea pe fundul ei așezată o piatră arsă, deasupra căreia se aflau două vase: un capac pictat tricrom și un castron de tip „C”, decorat mai deosebit conținând cenușă, cărbuni, un fragment de os și o unealtă de os. Posibil conținutul acestui vas va fi fost rezultatul unui ritual de purificare practicat înainte de ridicarea locuinței, ritual în cadrul căruia a ars atât capacul pictat cât și piatra pe care stăteau vasele”*³⁷. Practica gropilor rituale a fost semnalată atât în cazul locuințelor cucuteniene cât și al celor gumelnițene – de la ofrande de bucate la sacrificii umane³⁸. Ceea ce atrage atenția asupra acestei descoperiri este prezența vasului de tip Cucuteni „C”: *„Precizăm că toate gropile de ofrandă descoperite anterior acesteia conțineau numai vase tipice Cucuteni A. Problema este dacă vasul de tip „C” a avut o oarecare semnificație specială, eventual de ordin social”*³⁹.

³² Mulțumim colegului Cristian Micu pentru informațiile inedite oferite (C. MICU 2005, mss.).

³³ LĂZURCĂ 1991.

³⁴ POPOVICI, HAȘOTTI 1989, p. 292; POPOVICI, HAȘOTTI, GALBENU, NICOLAE 1992, p. 10; HAȘOTTI, POPOVICI 1992, p. 40-41; HAȘOTTI 1997, p. 128-129.

³⁵ HAȘOTTI 1997, p. 84.

³⁶ VOINEA 2005a, p. 76, Pl. 99/1a-b; VOINEA 2005b, p. 23.

³⁷ MARINESCU-BÎLCU, BOLOMEY 2000, p. 38.

³⁸ DUMITRESCU 1954; V. VOINEA 2001.

³⁹ MARINESCU-BÎLCU, BOLOMEY 2000, p. 38.

Actul ritual exclude neglijența, de aceea considerăm că depunerea acestui vas, inferior calitativ celor cucuteniene, se poate explica doar prin valoarea lui „sentimentală” pentru unul dintre adoratori - probabil străin integrat în comunitatea de la Drăgușeni. În acest context, ideea exogamiei devine plauzibilă, elementele culturale răsăritene fiind asimilate prin conviețuire și nu prin cuceriri agresive: „Ceramica de tip Cucuteni C din areal Cucuteni mărturisește despre contactele dintre comunitățile tripoliene și cele stepice și în nici un caz despre intervenții de proporții (...) în primul rând femeile, au fost „incorporate” în mediul comunităților tripoliene de agricultori.”⁴⁰

Un alt scenariu posibil, poate fi pătrunderea în mediul gumelnițean a unor grupuri restrânse de origine răsăriteană, după ce străbătuseră anterior zone locuite de comunități cucuteniene. Contaminarea lor cu elemente de civilizație superioară explică alăturarea ceramicii Cucuteni A3/A4 - Cucuteni tip „C”.

De altfel, credem că și piesele „rare” din morminte de genul podoabelor de *Spondylus*, cupru, aur, sau al topoarelor – sceptre de cupru⁴¹, prezente atât în areal gumelnițean, cucutenian cât și în cel nord-pontic trădează practica unor căsătorii *exogame*, cu rol „strategic” în oficializarea relațiilor de schimb dintre comunitățile de agricultori și cele de păstori.

Nimic nu demonstrează caracterul războinic al noilor veniți. Elementele răsăritene se integrează progresiv în mediul eneoliticului din spațiul balcanic, receptivitatea lor în preluarea tradițiilor specifice comunităților de agricultori explicându-se și prin vechimea schimburilor est – vest.

„În acest spațiu (NV. Mării Negre) transformarea culturală era mai dinamică și multilaterală (s.n.), uneori cuprinzând întreaga regiune sau depășind chiar și hotarele ei. În procesul general de transformări culturale, totuși, direcția principală a interacțiunilor se afla pe axa Est – Vest, între comunitățile de agricultori din spațiul balcano-dunărean și lumea păstorilor din Europa de Est (s.n.)”⁴².

Pătrunderea elementelor răsăritene în areal gumelnițean s-a făcut pe culoare deschise deja de comunitățile Boian și Precucuteni - Cucuteni. Urmărind raportul pieselor de import dintre cele două arii culturale, observăm superioritatea netă a celor Precucuteni – Cucuteni în areal gumelnițean, fapt explicabil dacă avem în vedere extinderea comunităților cucuteniene spre sud, începând cu sfârșitul etapei Cucuteni A (fazele A3 – A4). Treptat, vechi așezări ale aspectului cultural mixt Stoicani - Aldeni, ca cele de la Aldeni, Gura Idrici și Puricani au fost ocupate de cucutenieni⁴³.

Importurile Cucuteni A3/A4 pătrund mai întâi în așezări Gumelnița A2 din NE Munteniei – Brăilița Ila, Lișcoteanca - *Movila Olarului*, *Movila lui Moș Filon*, *Movila din Baltă* – și Dobrogea – Târgușor – *Sitorman*. La finalul fazei Gumelnița A2 / început Gumelnița B1, importurile Cucuteni A3/A4 se înmulțesc și se extind pe linia Dunării ajungând până la Căscioarele, Gumelnița. Acolo unde contextele stratigrafice sunt clare, asocierea acestor importuri cu cele Cucuteni tip „C” demonstrează legătura dintre cele două elemente alogene – cucutenieni și elemente răsăritene.

„Urmările negative ale situației create poate nu trebuie exagerate. Ori, în pofida destabilizării temporare, în decurs de un mileniu a existat cultura Cucuteni – Tripolie, s-au

⁴⁰ LEVIȚKI, MANZURA, DEMCENKO 1996, p. 78 – 79.

⁴¹ ȘTEFAN 2011.

⁴² MANZURA, SAVA 1994, p. 145.

⁴³ COMȘA 1987, p. 84 – 85.

parcurs câteva etape din evoluția culturilor Gumelnița și Sălcuța, nemaivorbind de grupurile culturale din bazinul carpatic. Astfel, linia orizontală continuă⁴⁴.

***

Ce anume a modificat acest echilibru al schimburilor est – vest?

Analizele arheozoologice evidențiază o schimbare strategiilor alimentare pentru comunitățile gumelnițene târzii din nordul Dobrogei, spre deosebire de cele din sud, mult mai conservatoare⁴⁵. Diferența raportului animale sălbatice / domestice între așezări situate în aceeași regiune demonstrează complexitatea economiei gumelnițene și indirect a relațiilor intertribale. Astfel, comparând analizele arheozoologice pentru așezările Gumelnița A2 din Dobrogea descoperim cum, în nord-vestul regiunii, comunitățile gumelnițene de la Carcaliu și Luncavița exploatau intens resursele cinegetice, îndeosebi cerbul și mistrețul, în timp ce, în zona centrală a Dobrogei, la Hârșova și Năvodari, necesarul de carne era asigurat, în special, prin creșterea ovicaprinelor⁴⁶. Deși exploatarea animalieră din ultimile două așezări este asemănătoare, ecosistemele din jurul lor diferă semnificativ. Studiul avifaunistic indică o mai mare varietate de specii în apropierea Dunării, alături de păsări acvatice fiind prezente și cele de silvo-stepă și pădure, în timp ce la Năvodari, predomină prima categorie (familia *Anatidae* - găște, rațe și lebede)⁴⁷.

Specializarea unor indivizi în anumite activități precum vânătoare, pescuit, olărit, prelucrarea silexului, osului etc., activități dependente de resursele naturale din vecinătatea așezării, ocaziona și raporturi sociale specifice, diferite de la o comunitate la alta.

Strategiile economice de la sfârșitul eneoliticului trădează o perioadă de stres alimentar: suprafețele cultivate din zonele fertile ale luncilor se micșorează datorită revărsărilor de ape, necesarul de carne este asigurat tot mai mult prin vânătoare. Exodul comunităților de agricultori spre zone deluroase împădurite, ferite de inundații și cu rezerve cinegetice însemnate, schimbă treptat vechile tradiții de organizare socială. Analizele palinologice efectuate pentru așezările eneolitice târzii din zona litoralului bulgăresc confirmă producerea unor schimbări majore ale peisajului atât datorită defrișărilor intensive cât și creșterii nivelului Mării Negre⁴⁸.

Modificările climatice globale de la sfârșitul Atlanticului (4100 – 3800 BC) au afectat deopotrivă comunitățile stabile și cele nomade. Inundarea așezărilor eneolitice înfloritoare, situate la confluența unor drumuri principale, a rupt echilibrul vechilor schimburi agricultori - păstori⁴⁹. Pe fondul acestor modificări climatice și culturale

⁴⁴ MANZURA, SAVA 1994, p. 147.

⁴⁵ BĂLĂȘESCU, RADU, MOISE 2005, p. 220.

⁴⁶ BĂLĂȘESCU, RADU, MOISE 2005, tab. 93/p. 362 – 363.

⁴⁷ GÁL 2007, p. 29 – 48.

⁴⁸ Probele prelevate din așezările preistorice aflate azi sub apele Golfului Sozopol au evidențiat existența unei perioade de abandon (depunere aluvionară datorată transgresiunii marine) între Eneoliticul Final (4100 – 3850 BC) și Bronzul Timpuriu (3500 – 2650 BC) (FILIPOVA *et alii* 2011).

⁴⁹ Pe plan universal, modificările climatice care apar la sfârșitul Atlanticului determină discontinuități de mediu și, implicit, culturale: pe la 5200 BP se unifică Egiptul, cultura Uruk intră în colaps făcând loc perioadei Jemdet Nasr, caracterizată prin fragmentaritate și regionalism. În sudul Asiei începe urbanizarea în faza Harappa timpurie. În nordul Chinei se observă o scădere bruscă a temperaturii și o creștere a

trebuie privite deplasările de populații din *Vechea Europă*; realizate în mai multe etape, ele au grăbit transformarea, până la pierderea identității. Debutând sub forma schimburilor de materii prime și produse de lux, contactele dintre cele două lumi s-au metamorfozat, ajungând la nivelul coabitărilor și simbiozelor culturale.

BIBLIOGRAFIE

BĂLĂȘESCU, RADU, MOISE 2005 - A. Bălășescu, V. Radu, D. Moise, *Omul și mediul animal între milenii VII – IV î.e.n.*, Târgoviște, 2005.

BEM 2011a - C. Bem, *Le corpus des stations Gumelnița entre Danube et mer Noire (avec un regard sur Boian-Spanțov et Cernavoda I)*, în vol. *Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère*, Iași, 2011, p. 3 – 77.

BEM 2011b - C. Bem, *Vision d'ensemble de l'occupation Gumelnița en Dobroudja*, în vol. *Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère*, Iași, 2011, p. 131 – 197.

BENJAMIN, BONSALE, PICKARD, FISCHER 2011 - J. Benjamin, C. Bonsall, C. Pickard, A. Fischer (eds.), *Submerged Prehistory*, Oxbow Books, Oxford & Oakville, 2011.

BERCIU, MORINTZ 1957 - D. Berciu, S. Morintz, *Șantierul arheologic Cernavodă (reg. Constanța, r. Medgidia)*, Materiale 3 (1957), p. 83 – 92.

BORONEANȚ 2000 - V. Boroneanț, *Arheologia peșterilor și minelor din România*, București, 2000

BROOKS 2006 - N. Brooks, *Cultural responses to aridity in the Middle Holocene and increased social complexity*, *Quaternary International*, 151 (2006), p. 29 – 49.

BURROUGHS 2005 - W.J. Burroughs, *Climate Change in Prehistory. The end of the Reign of Chaos*, Cambridge, 2005.

CAROZZA, BEM, MICU 2011 - L. Carozza, C. Bem, C. Micu (eds.), *Société et environnement dans la zone du Bas Danube durant le 5ème millénaire avant notre ère*, Iași, 2011.

C. CĂRPUȘ, L. CĂRPUȘ 2009 - C. Cărpuş, L. Cărpuş, *Așezarea eneolitică de la Cheia – studiu ceramologic*, *Pontica* 42 (2009), p. 35 – 63.

COMȘA 1987 - E. Comșa, *Les relations entre les cultures Cucuteni et Gumelnița*, în vol. *La civilisation Cucuteni en contexte européen*, Iași, 1987, p. 81 – 87.

DOLUIKHANOV, ARSLANOV 2009 - P.M. Dolukhanov, K.A. Arslanov, *Ecological crises and early human migrations in the Black Sea area*, *Quaternary International*, 197 (2009), p. 35 – 42.

H. DUMITRESCU 1954 - H. Dumitrescu, *O descoperire în legătură cu ritul de înmormântare în cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni – Tripolie*, *SCIV* 5 (1954), 3 – 4, p. 399 – 429.

FILIPOVA et alii 2011 - M. Filipova, L. Giosan, H. Angelova, A. Preisinger, D. Pavlov, S. Vergiev, *Palaeoecology of Submerged Prehistoric Settlements in Sozopol Harbour, Bulgaria*, în vol. J. Benjamin, C. Bonsall, C. Pickard, A. Fischer (eds.), *Submerged Prehistory*, Oxbow Books, Oxford & Oakville, 2011, p. 230 – 244.

GÁL 2007 - E. Gál, *Fowling in lowlands. Neolithic and Chalcolithic Bird Exploitation in South-East Romania and the Great Hungarian Plain*, *Archaeolingua*, Seria Minor 24, 2007.

---

aridității în ultima parte a perioadei de tranziție Yangshao – Longshan, respectiv între 5200 – 5000 BP. În America de Sud apar modificări profunde ale ciclului ENSO anterior apariției centrelor urbane cu o arhitectură monumentală. Modificările apărute în sistemul musonic trădează tranformări extinse ale climei, la nivel global. Impactul modificărilor climatice este cel mai vizibil în Egipt unde aridizarea climei determină comunitățile nomade să se concentreze în Valea Nilului și să se organizeze în regat. Fenomenul a fost asemănător și în regiunile Indus – Sarasvati și nordul Chinei. Prin urmare, indiferent de zonă geografică, aridizarea climei determină modificări socio-culturale majore atât în estul Saharei, Egipt, Mesopotamia cât și în Extremul Orient, America de Sud (BROOKS 2006, p. 43).

- GALBENU 1962 - D. Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hârsova*, SCIV 13 (1962), 2, p. 285-306.
- HARTUCHE 1976 - N. Hartuche, *Unele probleme ale postpaleoliticului în peșterile Dobrogei*, Pontica 9 (1976), p. 13 – 21.
- HAȘOTTI 1997 - P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Bibliotheca Tomitana I, Constanța, 1997.
- HAȘOTTI, POPOVICI 1992 – P. Hașotti, D. Popovici, *Cultura Cernavodă I în contextul descoperirilor de la Hârșova*, Pontica 25 (1992), p. 15 – 44.
- LĂZURCĂ 1991 – E. Lăzurcă, *Ceramica cucuteniană în contextul așezării gumelnițene de la Carcaliu (județul Constanța)*, Peuce 10 (1991), p. 13 – 19.
- LEVIŢKI, MANZURA, DEMCENKO 1996 - O. Leviŭki, I. Manzura, T. Demcenko, *Necropola tumulară de la Sărăteni*, seria Bibliotheca Thracologica XVII, 1996.
- MANZURA, SAVA 1994 - I. Manzura, E. Sava, *Interacțiuni „Est – Vest” reflectate în culturile eneolitice și ale epocii bronzului din zona de Nord – Vest a Mării Negre (schiță cultural – istorică)*, MemAntiq 19 (1994), p. 143 – 192.
- MARINESCU-BÎLCU, BOLOMEY 2000 - S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian Community*, București – Wasmuth Verlag, Tübingen, 2000.
- C. MICU 1999 – C. Micu, *Ceramica fazei Boian-Spantov din așezarea de la Isaccea – Suhat*, Pontica 32 (1999), p. 235-242.
- C. MICU, S. MICU 1998 - C. Micu, S. Micu, *Ceramica culturii Hamangia din așezarea de la Isaccea-Suhat*, Pontica 31(1998), p. 25-35.
- C. MICU 2005 – C. Micu, *Neo-eneoliticul în nordul Dobrogei în lumina cercetărilor de la Isaccea și Luncavița*, teza de dr. 2005 (mss.)
- MIHĂILESCU-BÎRLIBA, DIACONESCU 1991 – L. Mihăilescu-Bîrliba, M. Diaconescu, *Cercetări arheologice recente în peștera de la Casian*, Pontica 24 (1991), p. 425-432.
- MORINTZ, BERCIU, DIACONU 1955 - S. Morintz, D. Berciu, P. Diaconu, *Șantierul arheologic Cernavoda*, SCIV 6 (1955), 1-2, p. 151-163.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, PĂUNESCU, BOLOMEY 1959 - C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Al. Bolomey, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956. I. Dobrogea*, Materiale 5 (1959), p. 15 – 22.
- NICOLĂESCU-PLOPȘOR, PĂUNESCU, HARTUCHI 1959 C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, N. Hartuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, Materiale 6 (1959), p. 43 – 50.
- POPESCU, CARAIVAN 2003 - D. Popescu, G. Caraivan, *Evoluția zonei Lacului Tașaul în Cuaternarul Târziu*, Pontica 35 – 36 (2002 -2003), p. 53 – 59.
- POPOVICI, HAȘOTTI 1989 - D. Popovici, P. Hașotti, *Considerations about the synchronism of the Cernavoda I Culture*, Pontica 21 – 22 (1988 – 1989), p. 291 – 297.
- POPOVICI, HAȘOTTI, GALBENU, NICOLAE 1992 - D. Popovici, P. Hașotti, D. Galbenu, C. Nicolae, *Cercetări arheologice din tell-ul de la Hârșova (1988)*, Cercetări Arheologice 9 (1992), p. 8 – 18 .
- RADU 2000 – 2001 - V. Radu, *Așezarea eneolitică de pe Insula La Ostrov, Lacul Tașaul (Năvodari, jud. Constanța). Raport preliminar – campaniile 1999 – 2000. Studiul materialului arheoihtologic*, Pontica 33 – 34 (2000 – 2001), p. 165 – 169.
- RADU 2008 - V. Radu, *Studiul materialului faunistic (moluște, pești, țestoase și păsări) prelevat din nivelul Hamangia III de la Cheia (jud. Constanța)*, Pontica 41 (2008), p. 57 – 64.
- SZMONIEWSKI, PETCU 2008 - B. Szmoniewski, R. Petcu, *Preliminary report from the new excavation in Baba Cave, Grădina village, Constanta County*, Pontica 41 (2008), p. 35 – 47.
- ȘTEFAN 2011 - C. Ștefan, *Observații privind relațiile de schimb în cultura Gumelnița*, SCIVA 62 (2011), 1-2, p. 5 – 22.
- VOINEA 2001 - V. Voinea, *Sacralizarea spațiului locuit. Sacrificii umane*, CCDJ 16-17 (2001), p. 35 – 41.
- VOINEA 2005a – V. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelnița – Karanovo VI. Fazele A1 și A2*, Constanța, 2005.

VOINEA 2005b – V. Voinea, *Cauze privind sfârșitul eneoliticului în zona litoralului vest-pontic. Așezarea de pe Insula „La Ostrov”, Lacul Tașaul (Năvodari, jud. Constanța)*, Pontica 37 - 38 (2004 – 2005), p. 21 – 46.

VOINEA 2010 - V. Voinea, *Un nou simbol Hamangia*, Studii de Preistorie 7 (2010), p. 45 – 59.

VOINEA, NEAGU 2006 - V. Voinea, G. Neagu, *Începuturile eneoliticului în Dobrogea: între prejudecăți și certitudini*, Studii de Preistorie 3 (2005 – 2006), 2006, p. 149 – 161.

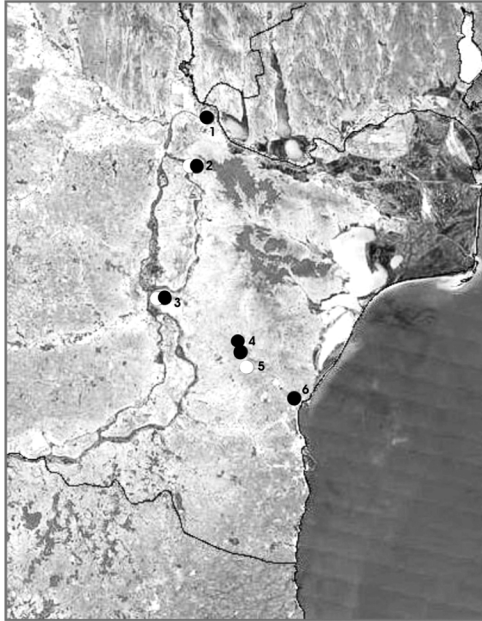
VOINEA, NEAGU 2008 - V. Voinea, G. Neagu, *Archaeological Research at Hamangia III Settlement from Cheia (2004 – 2008)*, Pontica 41 (2008), p. 9 – 26.

VOINEA, SZMONIEWSKI 2010 – V. Voinea, B. Szmoniewski, *O gropă rituală descoperită în zona Cheile Dobrogei – „Peștera Craniilor” (com. Grădina, jud. Constanța)*, Pontica 43 (2010), p. 191 – 202.

VOINEA, SZMONIEWSKI 2011 – V. Voinea, B. Szmoniewski, *Din nou despre Peștera Casian*, Pontica 44 (2011), p. 221 – 238.

VOINEA, CARAIVAN 2011 - V. Voinea, G. Caraivan, *Human – Environment Coevolution in Western Black Sea Coastal Region (5th Millennium BC)*, în vol. S. Mills, P. Mirea (eds.) *The Lower Danube in Prehistory: Landscape Changes and Human-Environment Interactions*, București, 2011, p. 49 – 59.

YANKO-HOMBACH, MUDIE, GILBERT 2011 - V. Yanko-Hombach, P. Mudie, A.S. Gilbert, *Was the Black Sea Catastrophically Flooded during the Holocene? – geological evidence and archaeological impacts*, în vol. J. Benjamin, C. Bonsall, C. Pickard, A. Fischer (eds.), *Submerged Prehistory*, Oxbow Books, Oxford & Oakville, 2011, p. 245 – 262.

Pl. 1 – Importuri ceramice ○ Cucuteni A1 - A3 și ● Cucuteni tip „C”
 în Dobrogea: 1 - Luncavița, 2 – Carcaliu, 3 – Hârșova, 4 – Peșterile La Izvor și
 La Baba, 5 – Târgușor Sitorman, 6 – Insula La Ostrov (Năvodari).

Pl. 2 – Locuri eneolitice din zona Cheile Dobrogei: 1 - Peștera La Izvor,
 2 - Peștera La Baba, 3 - Peștera Craniilor, 4 - Grota Călugărului.

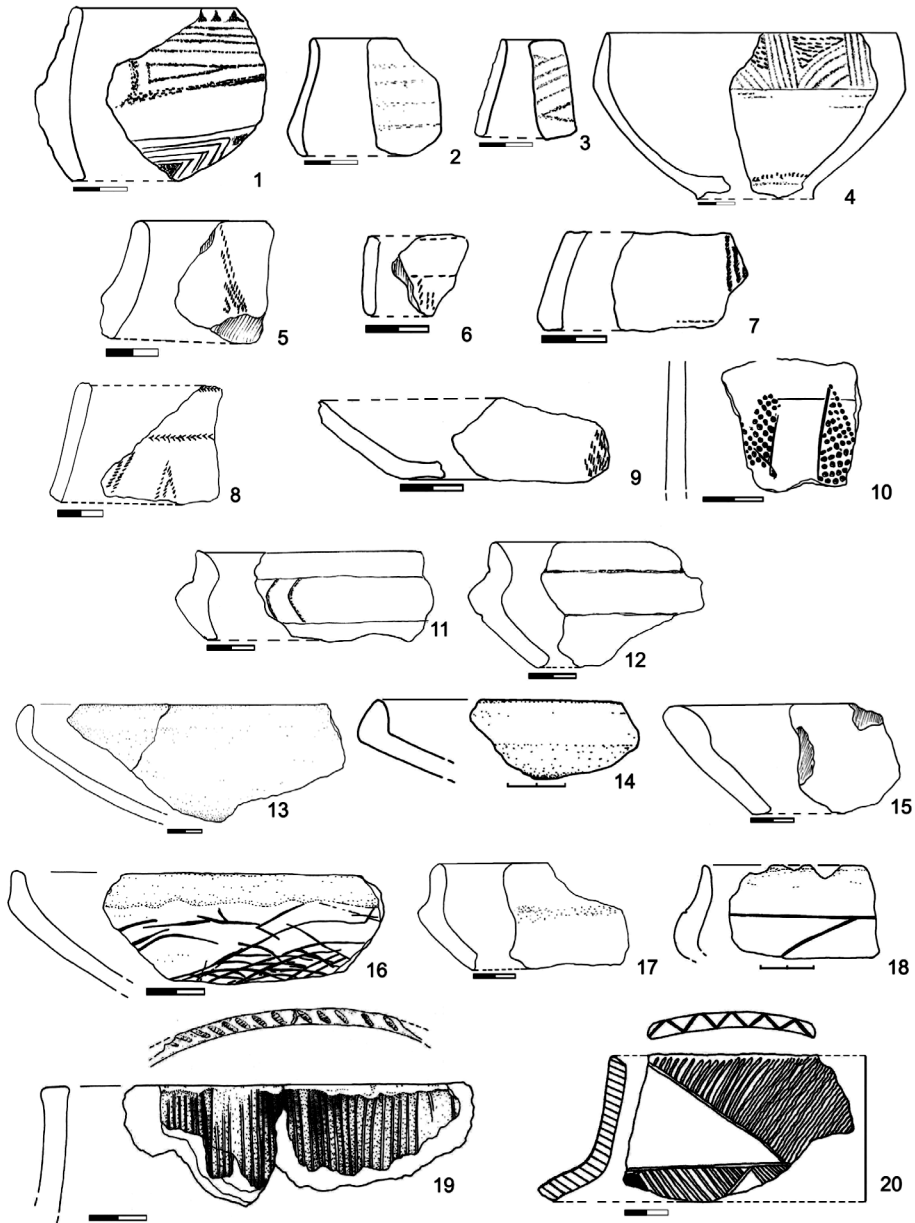

1

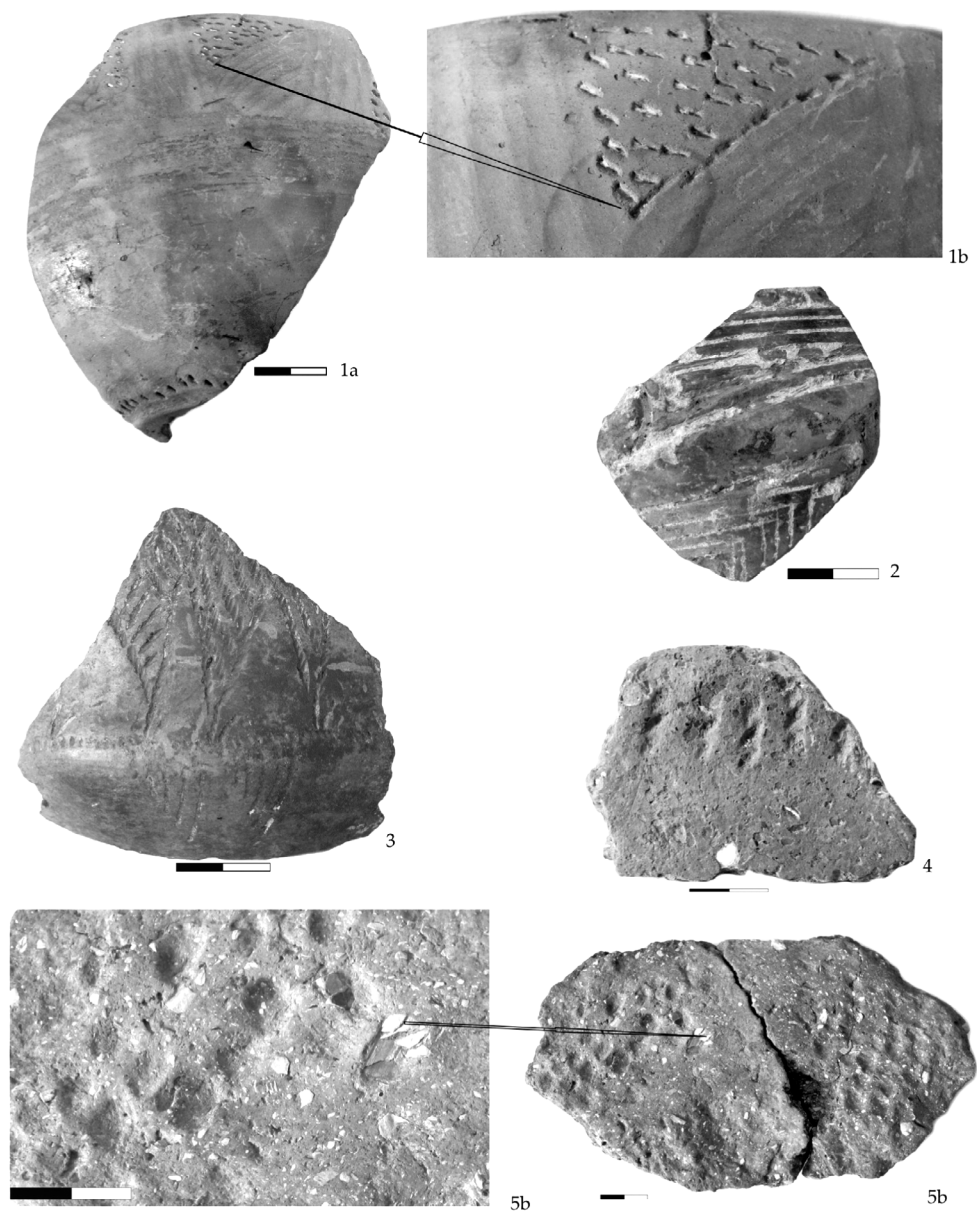

2

Pl. 3 – Peștera *La Izvor* (2012): 1 – secțiunile S.V și S.VI; 2 – secțiunea S.V.

Pl. 4: 1 - 4 Ceramică Boian - Vidra din aşezarea Cheia - Vatra Satului; 5 - 10 Hamangia III din peşterile La Izvor (5 - 9) şi La Baba (10); 11 - 12 Gumelniţa A1 din Peştera La Izvor; 13 - 18 Gumelniţa A2 din peşterile La Baba (13 - 14, 16), La Izvor (15, 17) Casian (14, 18); 19 - 20 Cucuteni tip „C” din Peştera La Baba (19) şi aşezarea de pe Insula La Ostrov - Năvodari (20).

Pl. 5 - Ceramică Boian – Vidra (1a-b, 2 – Cheia Vatra Satului), Hamangia III (3 – Peștera Craniilor) și Cernavodă I (4 – Peștera La Izvor; 5a-b – Grota Călugărului).